

ұйымдарының ұйымдық құрылымы мен басқару жүйесін өзгертетін тәуекелдерді төмендетудің негізгі әдістері мен жолдарының әсері көзделеді.

RESUME

The article reveals the essence of the main problems in the field of bank lending and how to protect the bank's activities from failed borrowers. The article describes the processes that ensure the implementation of new opportunities in the financial sector by changing the parameters of mobility and the quality of banking products and financial services. It provides for the influence of the main methods and ways of reducing risks, increasing the profitability of activities and improving banking operations, changing the organizational structure and management system of modern credit and financial organizations.

ӘОЖ 330.112

Жақанова Г.Н., магистрант

Ғылыми жетекшісі: **Султанова З.Х.**, э.ғ.к., доцент

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ СУБЪЕКТІНІҢ ӨНДІРІСТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ КАТЕГОРИЯСЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада ауылшаруашылық өндірісінің экономикалық тиімділігінің мәні, критерийлері қарастырылады. «Тиімділік» категориясын анықтауға ғалым-экономистердің ғылыми көзқарастары келтірілген.

***Түйін сөздер:** тиімділік, экономикалық тиімділік, тиімділік критерийлері, технологиялық тиімділік, экономикалық тиімділік, әлеуметтік-экономикалық тиімділік.*

Әлеуметтік-экономикалық дағдарыс жағдайында ауыл шаруашылық кәсіпорындарының басым көпшілігі айтарлықтай қаржылық қиындықтарды бастан кешуде.

Олардың көпшілігі қалыптасқан қиындықтарды жеңу және тұрақты тиімді дамуды қамтамасыз ету үшін елдегі және аймақтағы жалпы жағдайды, сондай-ақ дамудың нақты шарттары мен мүмкіндіктерін ескеретін ұйымдастырушылық-экономикалық шаралар кешенін әзірлеуге және іске асыруға мәжбүр болды. Демек, өндірістің экономикалық тиімділігі сияқты категорияны жан-жақты зерттеу қажет. Соңғы уақытта экономикалық әдебиеттерде бұл проблемаларға жеткіліксіз назар аударылғанын атап өткен жөн.

Өндірістің экономикалық тиімділігі проблемасы бүкіл тарих бойында адамзатты толғандырды. «Тиімділік» термині латын тілінен шыққан және барлық пайдалы нәрсені білдіреді, қажетті нәтиже алуға мүмкіндік береді. Адамның мақсатты іс-әрекеті ғана пайда, қалаған нәтиже әкеледі. Капиталистік өндірістің экономикалық тиімділігінің классикалық анықтамасын К.Маркс «... ең жоғары қосымша құн өндіру үшін минималды озық капитал қажет» деп берді [1]. К. Макконнелл мен С. Брю тиімділікті экономиканың жалпы негізгі, орталық буыны ретінде анықтайды. Экономикалық ғылым, олардың пікірінше, "бұл тиімділік туралы ғылым". Әрине, бұл категорияда талдаудың әртүрлі деңгейлері мен аспектілері бар, соның ішінде функционалды, салалық, аймақтық, ішкі экономикалық. Бірақ мұндай жағдайларда олар экономикалық және әлеуметтік дамудың жалпы жаһандық проблемасының элементтері ретінде әрекет етеді, көп жоспарлы байланыстарды сипаттайды «өндіріс процесінде қолданылатын сирек кездесетін ресурстар бірліктерінің саны мен нәтижесінде алынған қандай да бір қажетті өнімнің мөлшері» [2]

Тиімділік – берілген ресурстардан мейлінше көп өнім алу. Тұтынушылар тиімділік – тауарларды тұтынушылар арасында бөлу. Алайда қайта бөлу кезінде тұтынушылардың бір бөлігінің жағдайын жақсарту отырып, өзгелерінің жағдайын қиындатыға жол берілмеуі керек. Ал өндірістегі тиімділік – өнеркәсіптер арасында алуға болатын ресурстарды бөлу. Ол кейбір тауарларды көбірек өндіру үшін басқа тауарларды аз өндіру керек екенін көрсетеді. Парето тиімділігі тұжырымдамасы экономикалық бөліністің тиімділік тесті ретінде қолданылады. [3]

Экономикалық ғылымда, оның категориялары бола отырып, сонымен бірге білімнің басқа салаларының категориялары бола алатын ұғымдар бар, өйткені олардың жалпы сипаттамалары бірдей. Бұл категорияларға өндіріс тиімділігі жатады. Егер біз құбылыстардан мәнге ауысатын

болсақ, онда тиімділікті өндірістің жалпы ресурстарымен немесе осы ресурстарға берілген шығындармен белгілі бір экономикалық нәтиже алу деп қарастырған дұрыс болады.

Ресурстарды пайдалану тиімділігі ресурстардың бірлігіне экономикалық тиімділіктің үлкен массасы өндірілгенде немесе экономикалық тиімділік бірлігі үшін өндіріс ресурстарының кіші массасы қолданылған кезде жоғарылайды. Яғни, белгілі бір кезеңдегі бірдей экономикалық тиімділік массасын өндіру үшін ресурстардың аз мөлшері қажет болады және өндірістің бір бөлігі босатылады. Олардың көмегімен өндірісті кеңейтуге немесе өндірістік емес қызметтердің санын көбейтуге болады. Тиімділіктің жоғарылауын экономикалық тиімділік бірлігі өндірісіндегі өндірістік ресурстарды жалпы үнемдеу сияқты анықтауға болады. Адам Смит және одан кейінгі басқа экономистер мінсіз бәсекелестік жалпы экономика үшін пайдалы екенін көрсетті, өйткені бұл ресурстарды тиімді бөлуге әкеледі, яғни ресурстар ысырап етілмейді [6].

Ресурстарды бөлу қоғамдық өндіріс саласында тиімді, егер қандай да бір тауар өндірісінің жалпы көлемін фирмалар арасында осы тауардың жалпы өндірістік шығындарын азайтуға мүмкіндік беретін етіп қайта бөлу мүмкін болмаса. Сонымен, А.Маршалл ресурстарды пайдалану тиімділігінің жоғарылауын кәсіпкерлік қызметпен кәсіпкерлер үнемі белгілі бір өндіріс факторларын қолдануды және олардың ішінен өздеріне тиімдісін таңдайды және жаңа жетілдірулермен тәжірибе жасайды деп байланыстырады [7].

Ресурстарды бөлу айырбастау саласында тиімді, егер өндірілген тауарлар мен қызметтердің жалпы көлемін басқа тұтынушының жағдайын нашарлатпай, кем дегенде бір тұтынушының жағдайын жақсартатын етіп өзгерту мүмкін болмаса. Пареттоның жақсаруы - бұл экономикалық процестердің өзгеруі, басқалардың әл-ауқатының төмендеуіне жол бермей, қатысушылардың кем дегенде біреуінің әл-ауқатын жоғарылататын жағдай.

Итальян экономисі В.Парето экономикалық тиімділікті қоғамның басқа мүшесінің жағдайын нашарлатпай, кем дегенде бір адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесін арттыру мүмкін емес деп қарастырды. Бұл күй Парето тиімділігі деп аталды [4]

Мамандандырылған «Экономикалық теория», «Кәсіпорын экономикасы» әдебиеттерінде «әлеуметтік-экономикалық тиімділік» термині жиі қолданылады. Тиімділік ұғымы экономикалық және әлеуметтік компоненттерді қамтитыны сөзсіз, бұл өз кезегінде олардың «механикалық» үйлесуіне негіз бола алмайды. Өзара тығыз байланысты бола отырып, экономикалық және әлеуметтік тиімділік функциясы мен сапасы жағынан түбегейлі ерекшеленеді, сондықтан «бөлек» ғылыми талдауды қажет етеді. Жалпы әлеуметтік-экономикалық дамудың процесінде экономикалық тиімділік және оның жоғарылауы тікелей өндірушілердің жағдайын жақсарту мен өмір сүру деңгейін көтеру кезінде жалпыланған түрде синтезделетін әлеуметтік эффекттің өсуіне негіз болады. Сондықтан, әсіресе қазіргі дағдарыс жағдайында, экономикалық факторлардың жоғарылауында әлеуметтік факторлардың орасан зор рөл атқаратындығын ескере отырып, ауыл шаруашылығындағы репродуктивті процестің тиімділігі категориясының әлеуметтік компонентіне тоқталу маңызды [1]

Ұлттық экономика, өндіріс немесе кәсіпорын ауқымында өндірістің экономикалық тиімділігін арттыру бойынша жоспарлы жұмыстарды жүргізу үшін бұл санатты сандық түрде өлшеу және есептеу қажет. Демек, өндіріс тиімділігінің өзіндік критерийлері мен көрсеткіштері болуы керек. Айта кету керек, «тиімділік критерийі» және «тиімділік көрсеткіші» ұғымдары баламалы емес. [8]

Тиімділік критерийі - бұл оның мәнін сипаттайтын, өндіріс мақсатын бейнелейтін оның бағалау өлшемі. Бұл ерекшелік еңбек өнімділігін арттыру және өндірістік ресурстарды ұтымды пайдалану негізінде тұтынушылық құндылықтар өндірісінің ұлғаюымен байланысты.

Кейбір авторлар жалпы қоғамдық өнімнің, ұлттық табыстың, түпкілікті өнімнің, жалпы кірістің, таза өнімнің, пайданың құнын, тұтыну мен жинақтау үшін пайданы максимизациялауды, жұмыс уақытының шығындарын минимизациялауды, қоғамдық еңбек экономикасын өсуді қарастырады, еңбек өнімділігі ұлттық экономикалық тиімділік критерийі ретінде., қажеттіліктердің барынша толық қанағаттандырылуын қамтамасыз ету, өнімнің өзіндік құнын төмендету, жоспарлы және пропорционалды қамтамасыз ету, ең аз шығындармен ең үлкен нәтижелерге қол жеткізу және т.б. Мұндай алуан түрлі көзқарастар негізінен өндіріс тиімділігі проблемасының әдістемесінің жеткіліксіз дамуымен байланысты [1].

А.И.Добрыниннің айтуы бойынша өндірістің экономикалық тиімділігінің бастапқы критерийлері болып ұлттық табыстың көлемі, затталған және тірі жұмыс күшінің ең төменгі шығындарымен оның құнын максимизациялау табылады. Оның құнының ең толық көрінісі жан басына шаққандағы ұлттық табыстың мөлшерімен беріледі. Бұл көрсеткіш бүкіл ұлттық экономиканың экономикалық тиімділігінің критерийі ретінде қызмет етеді. Ұлттық экономикалық критерий тұрғысынан алғанда, ауыл шаруашылығының экономикалық тиімділігі жан басына

шаққандағы қажетті ассортимент пен сапада азық-түлік пен шикізат өндірісінің ұлғаюынан көрінеді [5].

Өндірістік және технологиялық тиімділік өндірістік ресурстарды пайдалануды көрсетеді және нақты деректерді стандартты деңгеймен салыстыру жолымен өндіріс процесінде жерді, еңбек және материалдық ресурстарды пайдалану дәрежесін көрсететін көрсеткіштер жиынтығымен сипатталады.

Өндірістік және экономикалық тиімділік өндірістік тиімділікті өндірістік және техникалық тиімділік пен экономикалық механизмнің кумулятивті әсері нәтижесінде сипаттайды. Ол шығындар көрсеткіштерімен өлшенеді: өзіндік құн, жалпы және таза табыс, пайда және басқалар.

Өндірістік-технологиялық және өндірістік-экономикалық тиімділіктің жиынтығы экономикалық мүдделер жүйесін жүзеге асыру дәрежесін, яғни өндірістік мақсатқа жету дәрежесін көрсететін әлеуметтік-экономикалық тиімділік деңгейін анықтайды. Сонымен, әлеуметтік-экономикалық тиімділік өндіріс мақсатының іске асырылу дәрежесін, ал өндірістік-технологиялық және өндірістік-экономикалық - оған жетудің құралы болып табылады [1].

Қазіргі кезде позиция кең таралған, оған сәйкес тиімділіктің экономикалық категориясын тереңірек зерттеу үшін ол біртұтас тұтастықты құрайтын бірнеше толықтырушы типтерге бөлінеді. Сонымен бірге, ауыл шаруашылығында тиімділіктің төрт түрі ажыратылады: технологиялық, экономикалық, әлеуметтік және экологиялық.

Технологиялық тиімділік дегеніміз - кеңейтілген ұдайы өндіріс процесінде ресурстарды пайдалану дәрежесі;

Экономикалық тиімділік - белгілі бір өндірістік эффект болған жағдайда көрсетілетін өндірістік қатынастардың жүзеге асу дәрежесі.

Әлеуметтік тиімділік— алынатын әлеуметтік игіліктердің, көрсетілетін әлеуметтік қызметтердің осы игіліктер мен қызметтерді қамтамасыз еткен күрделі жұмсалымға қатынасы.

Экологиялық тиімділік — сыртқы орта күйінің жақсаруы көрсеткіштерінің осы жақсаруды туғызған күрделі жұмсалымға қатынасы.

Еңбек ресурстарын тиімді пайдалану деп жұмысшылардың және олардың отбасыларының өзін-өзі қамтамасыз ете алатын өмір деңгейін, материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейін, сондай-ақ жұмыс күнінің нақты ұзақтығы осы деңгейге жету үшін қажет екенін түсіну қажет. Экономикалық ресурс ретінде сатылатын жұмыс қабілеттілігі қызметкерге материалдық өтемақы - өмірлік маңызды жалақы әкеледі, ал Қазақстан Республикасы азаматтарының басым көпшілігі үшін - тіршілік етудің жалғыз көзі осы болып табылады. Мұндай жағдайда еңбек тиімділігі тек экономикалық категория болудан қалады, ол әлеуметтік категорияға айналады, мемлекеттің экономикасында ғана емес, сонымен бірге оның саяси өмірінде де маңызды рөл атқарады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

1. Дукмас А. Повышение эффективности сельскохозяйственного производства – основа подъема производства и социальных преобразований в сельском хозяйстве / А. Дукмас // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2005. – №1. – С. 31-34.
2. Макконнелл К. Экономикс / К. Макконнелл, С. Брю. – Т. 1. – М.: Республика, 1992. – С. 38.
3. Джон Блэк, Нигар Хашимзаде, Гарет Майлз // ОКСФОРД ЭКОНОМИКА СӨЗДІГІ. -2017. - 479 б
4. Блауг М. Экономическая теория благосостояния Парето // Экономическая мысль в ретроспективе = Economic Theory in Retrospect. – М.: Дело, 1994. – С. 540-561.
5. 3. Добрынин В.А. Актуальные проблемы экономики АПК / В.А. Добрынин. – М.: Изд-во МСХА, 2001. – 402 с.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах Богатства народов. Кн. 1. М., 1989. С. 80.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки. М., 1993. Т. 3. С. 81.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются сущность, критерии экономической эффективности сельскохозяйственного производства. Приведены научные подходы ученых-экономистов к определению категории "Эффективность"

RESUME

The article considers the essence, criteria of economic efficiency of agricultural production. The article presents the scientific approaches of economists to the definition of the category "Efficiency"

ӘОЖ 338.431